

Szretykó György (szerk.):
Népesedés, humángazdaság és társadalompolitika
A népesedés szociológiai és társadalom-
gazdaságtani problémái a XXI. század elején
(Comenius Oktató és Kiadó Kft., Pécs, 2011.)

LEVELEKI MAGDOLNA

A tanulmánykötet szerkesztője, Szretykó György bevezető tanulmányában Bogár László sorait idézi: „A magyar nemzet mint „közösséglény” ma igen rossz állapotban van. A lelki, erkölcsi, szellemi talapzata szinte végzetesen sérültnek látszik, így saját fizikai testének újratermelése (egészség, népesség) egyre súlyosabb torzulásokat mutat. ... A népesedési folyamatok önmagukban is hű tükrét adják ezeknek a folyamatoknak, és ez a tükör soha nem „hazudik”, azt és úgy mutatja, ahogyan az a valóságban lejátszódik. A magyar nemzetnek már elég régóta nincs mersze belenézni ebbe a tükörbe, ami érthető, de nem menthető. Érthető, mert a kép, ami elénk tárulna, megrendítő. Ám nem menthető, mert más nem fogja ezt helyettünk megtenni. (i. m.: 105–105. o.) Nem állítom, hogy a most megjelent könyv minden tanulmánya bátor szembenézés a tényekkel, de azt igen, hogy az írások hozzájárulnak a mai magyar társadalom népesedési, oktatási és egészségügyi helyzetének jobb megismeréséhez.

A kötet három nagy fejezetre tagolódik. Elsőként a népesedési folyamatok és a nevelés, oktatás összefüggéseit, valamint a társadalom értékrendjének átalakulását és a gyermekvállalásra, illetve a megszületett gyermekek társadalmi integrációjára gyakorolt hatását tárgyalja.

Annási Ferenc: „Együtt vagy külön?” – Integráció a közoktatásban című tanulmányában a sajátos nevelési igényű gyerekek helyzetével és oktatásával foglalkozik. A nemzetközi kitekintés mellett bemutatja a magyarországi népesség körében az elmúlt 5–10 évben végzett, a fogyatékossgal élő gyermekek integrációjával kapcsolatos közvélemény-kutatások eredményeit. Megállapítása szerint a fogyatékos emberek létszáma Magyarországon nemzetközi viszonylatban átlagos, a tendencia azonban kedvezőtlen. 1990–2001 között létszámuk és arányuk majdnem megduplázódott, és míg 1990-ben a fogyatékkal élők körében férfitöbbség mutatkozott, 2001-ben már a nők aránya volt magasabb. A társadalmi integráció témakörében a szerző a megváltozott képességű emberek munkalehetőségét és a különleges ellátást igénylő gyerekek oktatásba történő bevonását vizsgálja. Míg az első szempontból a helyzet a vizsgált tíz év alatt jelentősen romlott, az utóbbi

szempontból kedvező változásokat regisztrálhatunk. Strédl Terézia, a komáromi Selye János Egyetem adjunktusa a nemi hovatartozás képzésben, oktatásban játszott szerepét elemzi. Véleménye szerint ideje átértékelni az eddig rögzült és manapság hibásan alkalmazott szociális nem sztereotípiáit, szerepkészletünkben ugyanis az elmúlt évtizedekben a női és férfi szerepek módosultak, a családok összetétele, működése megváltozott. Varga József Kapuvár és kistérsége példáján mutatja be a településpolitika, valamint az iparfejlesztés hatását a helyi demográfiai és oktatási helyzet változására. Írása alapján jól kirajzolódik, milyen pusztító hatással voltak a kistelepülésekre az időről időre felerősödő központosítási törekvések, miféle károkat szenvedtek el ennek következtében az iskolák és a felnövekvő generációk. Halbritter András Albert tanulmányában a népesedési folyamatokat biológiai analógiák segítségével értelmezi, utalva a magyarországi demográfiai problémák lehetséges tényezőire. Olyan biológiai fogalmakat használ, mint az evolúció, a rokonszelekció, az altruista viselkedésből adódó genetikai nyereség, az önfenntartási veszteség. Rámutat ugyanakkor arra, hogy az emberi társadalomban a népességcsökkenés megállításához nem elegendő a biológiai ösztönzők hatása, sem azok tudatosítása. A szerzőt idézve „egy anyagias, hedonista kultúrában anyagi ösztönzők szükségesek.” És még néhány feltétel a gyermekvállalási kedv növeléséhez: a „kritikus tér” valamint a kulturális hatások – zsúfolt városi környezet helyett kellő infrastruktúrával rendelkező, biztonságot, megélhetést nyújtó kisvárosok, falvak, tanyák valamint Dawkinsnak az önző gének analógiájára megalkotott ún. „mém”-ek, azaz megfelelő értékrend, erkölcsi normák, vélekedések, szokások, minták által irányított társadalmi környezet.

A tanulmánykötet tematikailag önálló fejezeteit képezik azok az írások, amelyek a gazdaság működésének és a népesedési folyamatoknak az összefüggéseit tárgyalják. Vass Csaba gazdaság és társadalom viszonyát elemezve, a korábbi elméletek rendszerszerű differenciálódásáról szóló tézist cáfolva, a modernizációt a gazdaság túlterjeszkedéseként értelmezi. Idézi az OECD szakértői által kidolgozott gazdaságfilozófiai gondolatot, amely szerint „ma korszerűnek az a gazdaságfelfogás és gazdálkodási gyakorlat tekinthető, amely azt nem alrendszerre szűkítve határozza meg, hanem azt állítja, hogy a gazdaság azonos kiterjedésű a teljes társadalmi valósággal.” Az így értelmezett modernizációs folyamatnak egy állomása, amikor „az ember önmagát teszi önmaga számára tőkévé, humántőkévé”.¹ Ma már ott tartunk, hogy „egy nemzetgazdaság „gazdagságát” és az ezt megalapozó nemzetközi, világpiaci versenyképességet humánvagyonának nagysága és minősége határozza meg.”² A szerző megállapítása szerint Magyarországon az elmúlt évtizedekben a humángazdaság mind társadalomszerkezeti, mind antropológiai szempontból leromlott, ezek helyreállításához több évtizedes befektetés szükséges.

Gazdaság és társadalom összefüggéseinek másik dimenzióját, a pénzügyi mechanizmusoknak, azokon belül a kamatos kamat működésének a demográfiai és ökológiai folyamatokra gyakorolt hatását elemzi Rockenbauer Antal. Reményei szerint a globális ökológiai katasztrófa elkerülése érdekében „a vészhelyzet közeledtével erősödni fognak azok az erők, amelyek támogatni fognak egy új társadalmi megállapodást, melynek kiindulópontja kell legyen a kamatos kamatok nélküli

hitelezés”. A humánerőforrás-gazdálkodás negatív egyenlegére mutat rá Kálmán Zoltán és Lakatos Gyula tanulmánya. Mint találóan megjegyzik, úgy tűnik, „mintha a társadalom veszteséges üzletága lenne a gazdaságnak. Nem szaporodik, csökkenti a népességet, a potenciális „humánerőforrások” meg sem születnek.”³ A szerzők szerint a problémák gyökere jelentős részben a foglalkoztatás mikéntjében gyökerezik. A bér munka bérbeadása például a foglalkoztatás olyan formája, ahol az eleve egyenlőtlen munkaerő-piaci helyzetben a munkaadó és a munkavállaló közötti közvetlen kapcsolat is megszűnik. Ásványi Zsófiának a munkaerő-közvetítéssel kapcsolatos elégedettségvizsgálata azt mutatja, hogy a munkaerő-kölcsönzésnek a munkavállaló szempontjából negatívumai és pozitívumai egyaránt vannak. Az adatfelvétellel kapcsolatosan azonban meg kell jegyezni, hogy a kérdőíveket a munkaerő-kölcsönző cégek osztották ki a kikölcsönzött munkavállalóknak, ami a válaszok torzítását valószínűsíti.

A foglalkoztatási viszonyok népesedési folyamatokra gyakorolt hatását a kötet több tanulmánya is elemzi. Ezen írások konklúziója, hogy ma Magyarországon a népességfogyás és -növekedés szempontjából nem a természetes szaporodás, hanem a vándorlás a meghatározó. A születések és halálozások számának negatív egyenlege az ország olyan helyzetű térségeiben is jellemző, mint a Balaton és Pannonhalma környéke, vagy a Közép-Dunántúl (Dombi Gábor, Kocsisné Salló Mária, Leveleki Magdolna) és Paks (Krisztián Béla). Népesedés és gazdaság szempontjából nem elhanyagolható az sem, hogy integrálja-e a munkaerőpiac a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat. Ezt a kérdést vizsgálja Szretykó György: A romák foglalkoztatásának kérdőjelei, valamint Laki Ildikó: Egyetemi hallgatók véleménye a fogyatékosokról és a fogyatékos kortársak társadalmi integrációjának esélyeiről c. munkája. Az elemzések konklúziója szerint mindkét társadalmi csoport munkaerő-piaci integrációja halaszthatatlanul fontos, összehangolt foglalkoztatás- és oktatáspolitikai döntéseket igényel.

Végezetül a kötetben külön fejezet foglalkozik a családformák változásának, valamint a családpolitikának a népesedésre gyakorolt hatásával. Szretykó György: A jelenlegi családmódel válsága és a társadalompolitika című tanulmányában átfogó képet vázol fel a demográfiai tendenciák és a családszerkezet változásának összefüggéseiről az Európai Unióban és Magyarországon. Mondandójának lényege, hogy nincs egyértelmű kapcsolat a hagyományos családmódel népszerűségének csökkenése és a gyermekvállalási hajlandóság között. Az elmúlt években, annak ellenére, hogy általánosan jellemző a kevesebb és későbbi időpontban kötött házasság, gyakoribb a válás, nő az élettársi kapcsolatok és a gyermeküket, gyermekeiket egyedül nevelők száma, több gyerek születik házasságon kívül, és csökken a nukleáris családmódel meghatározó jelentősége, illetve ritkábbak a kibővített háztartások, több nyugati országban nőtt a gyermekszületések száma. Ilyen tendencia regisztrálható Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban, Nagy-Britanniában, Izlandon, Finnországban és Bulgáriában. A tendencia ezekben az országokban minden jel szerint az adópolitika és a gyermekvállalást támogató társadalompolitika következménye. A példák azt mutatják, hogy a családi adózás éppúgy ösztönzően hat a gyermekvállalásra, mint

a gyermekintézmények működtetése és azok a foglalkoztatási formák, amelyek megkönnyítik a családok számára a gyermekekről való gondoskodást.

A határon túli magyar közösségekben a népességszám alakulása az anyaországhoz képest több tényező számbavételét igényli. A természetes szaporodás és fogyás, valamint a migrációs folyamatok mellett ezeknek a közösségeknek a számát jelentősen befolyásolják az asszimilációs (nemzetváltási) folyamatok. Ez utóbbi szerepét éppúgy meghatározza a többségi társadalom kisebbségpolitikája, mint az egyes kisebbségek „anyanemzetének” a határon túli nemzetrészeihez való viszonya. Pongrácz Attila írásában áttekinti, hogy a legutóbbi két népszámlálás adatai szerint a határon túli magyarok milyen arányban vállalták a magyarsághoz való tartozásukat, és elemzi azokat a módszertani problémákat is, amelyek a számbavétel során felmerültek.

A népesedési folyamatok nemzetközi és nemzeti szintű számbavételén túl értékes elemzéseket olvashatunk a kötetben több hazai településre, kistérségre vonatkozóan. Győri Piroska a Zirci kistérségben élők gyermekvállalási hajlandóságára vonatkozó adatokat gyűjtötte össze, Gurzó Jánosné a Méhkeréken élő nagycsaládosok életkörülményeit tekintette át. Ez utóbbi vizsgálat érdekes eredménye, hogy a nagycsaládosok közel fele nem tervezett nagycsaládot. Országos vizsgálatok szerint az összefüggés épp fordított: fiatal párok több gyermeket terveznek, mint amennyit valószínűleg vállalnak. A méhkeréki példa is azt látszik igazolni, hogy a családalapításkor megfogalmazott terveknek nem sok köze van a későbbi történésekhez. Méhkerék esete azért is érdekes, mert a népességen belül magas a román nemzetiségűek és a keleti keresztények aránya. A kutató várakozása szerint a vallási hovatartozás befolyásolja a gyermekszámot, ezt azonban – úgy véli – nem sikerült kimutatni. Vélhetően szükség lett volna az adatfelvételben egy kontrollcsoportra, hiszen önmagában a vallásos családok alacsony aránya a nagycsaládosok között nem bizonyító erejű. Hiszen a vallásos emberek éppúgy ki vannak téve a közgondolkodás és közbeszéd, a média, a reklámok hatásainak, mint mindenki más, aki ebben a korban, a nyugatias típusú társadalomban él. Ennek a társadalmi, gazdasági környezetnek a hatását tömören és lényegre törően fejezi ki az a Bogár László által idézett mondat, amely szerint „a kapitalizmus a legjobb fogamzásgátló”, ahol a gyermekvállalás, „az utódnemzedék létrehozása piaci tranzakcióvá válik, amely a kalkulatív logika szerint csak akkor „éri meg”, ha ez a közvetlen anyagi elszámolások szintjén is bizonyítható”.⁴

Jegyzetek

- 1 Szretykó György (szerk.): *Népesedés, humángazdaság és társadalompolitika*. Comenius Oktató és Kiadó Kft., Pécs, 2011. 125. o.
- 2 i. m. 132. o.
- 3 i. m. 184. o.
- 4 i. m. 114. o.